

ספר 'למועד מועדים וחצי'

בענין סדר זמנים במקרא, מוקדם ומאוחר בתורה, ועוד / הרב יוסף מיכאל
יוסקוביץ / ot0548496207@gmail.com / שכ"ד עמודים / שילהי תשפ"ד

[הרב יהודה שימל *]

מיום שנחתם התנ"ך לא הפסיקו חכמי ישראל לפרש סדרי זמניו ותאריכיו, החל ברבי יוסי בן חלפתא בסדר עולם רבה וכלה בגר"ח קניבסקי בספרו למכסה עתיק. הקשיים העומדים בפני הרוצה להכנס למלאכה גדולה מעין זו הינם רבים. בתורה עצמה חסרים תאריכים רבים, והכלל 'אין מוקדם ומאוחר בתורה' גורם שגם סדר ודאי לא ניתן להשליט. ואף בדברי קדמונינו בחז"ל ובראשונים למן הסדר עולם והלאה רבו המחלוקות והשיטות, מהם במקומות נידחים ומהם אשר לא נכתב במפורש ורק באמצעות דיוק ניתן לידע אימתי שיטה זו סוברת שאירע המעשה. מלאכה גדולה זו לקח על עצמו הרב יוסף מיכאל יוסקוביץ שליט"א יו"ר אגודת מטמוני ארץ; בספרו החדש 'למועד מועדים וחצי' הוא עובר פרשה פרשה ומברר כל מאורע מתי היה, באיזה תאריך והיכן הוא משתלב בסדר סיפורי התורה. בבקיאות רבה הוא עורך שיטות שונות כשולחן ערוך; כך למשל הוא מביא שבע שיטות שונות מתי החלו י' המכות (מלבד הצעה כי ע"פ פשוטו של מקרא היו כולן סמוכות זו לזו), החל משיטת חז"ל המפורסמת בסד"ע שמכות מצרים י"ב חודש, מה שאומר שהמכות החלו בניסן, וכלה בשיטות הפייטנים רבי פנחס הכהן ורבי שמעון ברבי מיגס.

כך גם לגבי מיתת משה הוא מביא מלבד שיטת חז"ל המפורסמת שמת בז' באדר, את שיטת מדרש אסת"ר שנפטר בא' אדר¹; שיטת ר"א במכילתא שמת בז' שבט; ושיטת י"א בראב"ע שלה הוא מוצא חיזוק בקה"ר שנפטר בא' שבט.

* תודה לאחי הרב רפאל שימל על עזרתו בסקירה זו (ולא רק בה).

¹ בקיאותו של הרב יוסקוביץ בביבליוגרפיה של הספרים מועילה לו גם כאן, שיטתו של האסת"ר נמצאת גם בספר קדמוניות ליוסף בן מתתיהו, הרב יוסקוביץ דן האם יתכן כי בעל אסת"ר ראה את הדברים אצל יב"מ.

הקורא בספר יגלה שיטות מחודשות, כמו שיטת הרס"ג (שהובא גם אצל ר"ש אלסאנג'רי ור"י החסיד) כי יציאת מצרים הייתה בט"ז ניסן ולא בט"ו כמקובל; שיטת הרשב"א שיש לה מקורות רבים בדברי חז"ל שבנ"י אכן היו במצרים 400 שנה²; שיטת הרא"ש שיצחק נשא את רבקה בן ל"ח ולא בן ארבעים כמפורש בכתוב; חידושו של המחבר כי רחל עוד חיה בזמן חלום יוסף ובנימין עוד לא נולד; או חידושו הגאוני של הרב נתנאל פאפו³ שברכת יעקב לאפרים ומנשה הייתה מיד בפגישתו הראשונה עם יוסף ולא לפני מותו.

תוך כדי העיסוק בסדר הזמנים מבאר הרב יוסקוביץ פרשיות שלמות בתורה. כך למשל הוא מאריך לבסס כי מחלוקת קרח הייתה במהלך ז' ימי המילואים⁴, הוא עומד על ההקבלות הרבות בפסוקים בין ציווי שמירת המקדש בפרשת במדבר לציורי בפרשת קרח, ובכך הוא מתרץ את תעלומת מניינם הנמוך של בני לוי שאע"פ שנמנו מבין חודש הם השבט הקטן ביותר, הוא מעלה השערה כי רוב המתים במגפה היו מבני לוי ומשכך במניינם נחסרו מהם חמשה עשר אלף.

בפרשת וישלח הוא מדקדק בשלושת בניה הראשונים של לאה נקראים ע"ש אהבת יעקב אליה, ואילו יהודה ויששכר נקראים כהודיה לה', ובזבולון חוזרת לקרוא ע"ש אהבת יעקב. הרב יוסקוביץ מצייע לפרש ע"פ מדרש שנות השבטים מן הגניזה שחידש כי יוסף נולד קודם זבולון, כי לאחר שלושה בנים לאה כבר לא הרגישה שנואה וע"כ רק הודתה לה', ואילו לאחר לידת יוסף חששה שוב לאה שעתה יאהב יעקב את רחל, וע"כ קראה את שמו על שם אהבת יעקב.

בפרשת תצוה הוא יוצא לדון בדבר חדש, שהציווי על מזבח הקטורת ניתן רק לאחר מות שני בני אהרון, ובכך הוא מבאר קושיות רבות הן בפשוטו של מקרא, והן מדברי חז"ל והמפרשים.

למחבר יש ידע רב בארכיאולוגיה, וגם בה הוא משתמש להאיר דברים סתומים; בפרשת וישלח הוא כותב:

² אגב, טענות הרב יוסקוביץ בנספח על יצי"מ נכונות רק אם נניח שבנ"י היו במצרים 210 שנה.

³ מרבני ירושלים לפני כמאה שנה.

⁴ ומעניין לציין לתנא דמסייע ליה, הרב ישעיהו לוי, בגליונו מקרא אני דורש לפרשת קרח, שהאריך אף הוא לבאר פרשה זו כך.

להבנת העניין, ניתן את לבנו לנאמר אצל בני גד ובני ראובן גִּדְרַת צֶאֱן נִבְנָה לְמִקְנֵנוּ פֶּה וְעָרִים לְטִפְנוּ. יכולים אנו להבחין בתרבות מגורים בה יש ערים (=בתים) לבני האדם, וגדרות (=סוכות) לצאן. כעין אנו מוצאים בתעודות מארי, בהם מסופר על בני שבט השותו דרומית מזרחית לארץ ישראל שהיה להם ערים לשבת וגדרות לצאנם...

נראה כי ברחבי עבר הירדן והסהר הפורה היה מצוי דרך מגורים של הפרדה בין האדם לצאן, ובין היתר אף בעיר סוכות נהוג היה תמיד אצל כל בני המקום לעשות סוכות למקניהם, כשהם יושבים בבתים, מה שמהווה סיבה טובה ליעקב לקרוא למקום היחודי כך.

לאחר הבנה זו, יתכן ויעלה בדינו להבין את מהותה וטעמה של מצוות חג הסוכות, ... מהממצאים הארכאולוגיים עולה, כי סוכות המצרית הייתה אף היא עיר הצאן, ולפיכך הייתה מחוץ למצרים, כמובן שבני ישראל הנודדים אף הם ישבו בסוכות, אך ההתרגשות הייתה החירות שבוטאה בין היתר ביכולת לגדל צאן באופן חופשי.

בפרשת ויקהל הוא כותב:

הכתוב מונה כמה היה מניין הזהב אותו הניפו ישראל לנדבה, וכמה נחושת הובא. אבל בכסף לא אמר הכתוב אלא את מניין הכסף שהביאו ישראל למחצית השקל. והנה, רכושם של בני ישראל היה בעיקר ממה שנטלו מממונם של המצרים, וממצרים העתיקה ידוע לנו, כי הזהב היה מצוי הרבה יותר מהכסף, ... לפיכך, מובן כי מהזהב והנחושת יכלו בני ישראל להפריש תרומה רבה, אך הכסף לא היה כל כך מצוי בידם.

יש לתמוה, לגבי היחס לספרים החיצונים, המחבר דולה מלא חפנים מידע מצוואות השבטים, יוסף בן מתתיהו ופילון, אך מספר היובלים שהינו חיבור מלא תאריכים הוא מצטט רק פעם אחת. בפרט תמוהה ההשמטה של מקור המסורת על מות רחל ב"א מרחשוון שידוע שלקוחה מספר זה.

בשולי הדברים רק אעיר כמה הערות קטנות.

המחבר לא דן אימתי היה מעשה מילת אברהם בשעה שיש ע"ז פדר"א שהיה ביוה"כ, וראה עוד במאמרו המצוין של הרב י"י סטל, סגולה 23. כמו"כ הוא אינו דן מתי אירע מעשה העקידה דאי' בשבה"ל (שפ"ח) ועו"ר שהיה בר"ה, עי' מש"כ בזה בספר תורת הקדמונים ח"א עמ' תקע"ז.

בפרשת וארא המחבר מביא את שיטת יוספוס בקדמוניות, שהיו במצרים 215 שנה. לכאורה יב"מ אמר זאת כדי ליצור חלוקה שווה של 430 ; 215 עד שירדו למצרים ו- 215 במצרים. מעניין לציין שבפדר"א פרק מ"ח יוצר חלוקה דומה באמצעות הוספת חמש שנים מלידת מנשה ואפרים.⁵

בפרשת חוקת הוא מביא את שיטת הרלב"ג שמשה אהרן ומרים נפטרו מא' שבט ועד א' אדר. יש להעיר כי הרלב"ג עצמו ביהושע (ד' י"ט) מקיים דברי רז"ל שמשה מת בו' אדר, כמו"כ יש לציין לדברי הגמ' בתענית (ט.), ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד וכי בירח אחד מתו והלא מרים מתה בניסן ואהרן באב ומשה באדר.

בסוף הספר בא נספח על יצי"מ בארכיאולוגיה, שם נמנה המחבר בין המקדימים את זמן יצי"מ אותה הוא מתארך לימי אהנתון ולא כמקובל לימי רעמסס השני. במסגרת נספח קצר זה המחבר אינו מתייחס לקושיות על שיטה זו, כגון איחור חורבן חצור ותיארוך מזבח הר עיבל, ובודאי עוד חזון למועד.⁶

אעיר רק על טענה אחת שכתב כי פרעה היה היקסוסי (מהגר כנעני) ורצה להוכיח זאת מכך שיוסף אומר לפרעה שאחיו הם רועי צאן ואילו למצרים הלא תועבת מצרים כל רועה צאן. שמעתי בעבר מהרב יהודה לנדי ז"ל כי המדייק בפסוקים יראה שינוי מעניין, יוסף כשמדבר אחיו הוא אומר "וְהָאֲנָשִׁים רְעֵי צֹאן פִּי אֲנָשִׁי מְקַנְהוּ הָיוּ וְצֹאנָם וּבְקָרָם וְכוּ' הִבִּיאוּ", צאן זה כבשים ומקנה זה בקר. ואילו לפרעה הוא מעונין שהאחים יאמרו "וְאָמַר מֶה מַעֲשֵׂיכֶם וְאָמַרְתֶּם אֲנָשִׁי מְקַנְהוּ הָיוּ עֲבָדֶיךָ מִנְעוּרֵינוּ וְעַד עַתָּה ... פִּי תוֹעֵבַת מִצְרַיִם כָּל רְעֵה צֹאן", כלומר שיזכירו רק את המקנה בלי להזכיר את הצאן. אבל האחים מדברים לפרעה "וַיֹּאמְרוּ אֵל פְּרֹעֶה רְעֵה צֹאן עֲבָדֶיךָ", מתוך רצון לא לשכון בסמוך לפרעה אלא שירחיק אותם, ואילו פרעה מבקש "וְאִם יִדְעָתָּה וַיֵּשׁ בָּם אֲנָשִׁי חֵיל וְשִׁמְתָם שְׂרֵי מְקַנְהוּ עַל אֲשֶׁר לִי", רק מקנה ואילו צאן לא מוזכר. ודפח"ח.

⁵ הפניה זו ראיתי במחקרו של פרופ' מנחם קיסטר, אהור וקדם, עמ' 312 ואילך, שם הוא דן על השיטות השונות בחז"ל ובספרות הבית השני. (כמובן שהרב יוסקוביץ הביא את הפרדר"א במקומו לגבי לידת מנשה ואפרים).

⁶ אמנם רוב הראיות של השיטה המאחרת הן לקביעת יצי"מ בימי רעמסס השני, אך אין ראיות לאיחור ירידת האבות למצרים, ויתכן א"כ כי אכן האבות ירדו בזמן החיקסוס ואילו היציאה הייתה בזמן רעמסס השני, מה שמחייב לקבל את שיטת הרשב"א שאכן היו במצרים 400 שנה.

חסרון בולט אחד בספר הוא חסר הפנייות ברורות - קורא שאיננו בקי יתקשה לדעת היכן נדפס מדרש שנות השבטים מן הגניזה, או היכן נמצאות קדושתאותיו של ר"ש אלסאנג'ארי⁷, הפניה מדויקת כמקובל במחקר הייתה עוזרת רבות.

שני דברים נוספים שהיו יכולים להביא תועלת רבה – מפתחות, ומפת המאורעות על ציר הזמן, נקווה כי יוספו במהדורות הבאות.

לא נותר אלא לברך את הרב המחבר שיזכה להמשיך להו"ל ספר גם על שאר ספרי הנ"ך ובמהרה נראה בהגלות קץ הסתום למועד מועדים וחצי "לְבוֹא לְקָץ וְלְמוֹעֵד ... לְיִשָּׁב בְּהַר מוֹעֵד / בְּיַרְכְּתֵי צִפּוֹן קַרְיַת מוֹעֵד / קְדוּשִׁים בְּתוֹכָהּ לְוֹעֵד / לְמוֹעֵד מוֹעֲדִים וְחֻצֵי מוֹעֵד / לְהַתְּהַלֵּךְ בְּתוֹכָם וְלִהְיוֹעֵד / לְהוֹשִׁיבָם בְּאֵהָלִים כִּימֵי מוֹעֵד / וְעֲנֵתָהּ הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְפָנָיו לְעַד"⁸: "הלא הוא כְּמַס עֲמָדֵי חֲתוּם בְּאוֹצְרוֹתָי, לִי נֶגְמָם וְשִׁלְמֵם לְעַתְּתָמוּט רַגְלָם כִּי קְרוֹב יוֹם אֵי דָם וְחַשׁ עֲתֵדֵת לְמוֹ" "ויבַעַת הֵהיא יִמְלֵט עֲמָדָה כָּל הַנְּמַצָּא כְּתוּב בְּסִפְרֵי וְהַמְשָׁכִילִים יִזְהָרוּ כְּזֵהר הַרְקִיעַ וּמְצַדִּיקֵי הַרְבִּים כְּפּוֹכְבִים לְעוֹלָם וָעֶד".

⁷ גם כשבאה הפניה לא תמיד היא למהדורה הנוחה והמעודכנת, כך למשל ההפניה לפיוטי רבי ינאי היא למהדורת ברלין תרח"ץ במקום למהדורת ירושלים תשמ"ה הנפוצה ממנה.

⁸ סילוק מתוך הקדושתא 'ארחץ בנקיון כפות' לרבינו אלעזר בירבי קליר, מתוך המהדורה החדשה שי"ל ע"י פרופ' שולמית אליצור.